

Ipar Euskadiko Bertsulariak

Emile Larre

Iparraldeko bertsulariak zenbait lerrotan?... Eta gehiago dena zenbait egunez, gehiagoko bilatzerik gabe?... Goazen halere sail horri buruz, baratza eder baten bisitatzera joaten den bezala. Balio duten lore guzietan merezi duten begirapena emanen ez badiegu ere, badakigu, den gutieneko zalantzarik gabe, bisita baliosa eginen dugula eta ez garela hortik eskuak hutsik itzuliko. Barka beraz otoi gure ikertzean ikusiko ez ditugun lore guzietan gatik eta ere gaizki erakutsiko ditugunentzat. Den bezala, ikertze azalezko hau hasiera bat izan dadila gure buruaren ezagutza hobe baten-tzat.

Ez bait da lan erreza lehengo bertsulariez mintzatzea. Bertsua, alabaina, behin botatzen den zirtoa, errateko eta entzuteko denbora irauten duen iguzki pindarra: une hartan norbait izan bada aski oroimen zorrotzekoa, hobe. Bestela galdua liteke betikotz. Ez bait zen magnetofoirik gure zaharren denboran. Baina zer diot magnetofoirik? Izan daitekea oraino bertsularirik, magnetofoida edo gainerako teknikak bizia hola aldatu duten garaian? Baietz izan dadin galde horren erantzuna, hori nahi dugu guk denok, bertsularitzaren

maitasuna barna sartua dugunok eta haren alde bermatzen garenok. Goazen beraz maitasun horrekin gure iparraldeko baratzera.

Bertsulariek leku handia izan dutela gure herrietako bizian, hori konpreni errez da. Izan zitezela *herriko bestak* edo *toberak*, *feriak* ala *galarrotsak*, bertsulariak ziren jendearen jostarazleak. Dohaina ez zezaketen denak berdina izan baina ariz zalutzen da mihia, zorrotzen izpiritua: hala-nola aizkolariak, epaileak, palankariak edo pilotariak maiz jokatzen zutelakotz, gehienak lehen mailakoak ziren bezala, gauza beraz erran daiteke bertsularientzat ere bai zalutasunez, bai izpirituaren sakontasunez, eta bai, beren heinean, baserriko poesia batez ere hain segur.

Bestalde, *entzuleek* ainitz sustatzen zituzten: osoki haiekin zen-eta herri guzia, haien ateraldien xurgatzaile eta beti handiagoen galdez. Holako herriak berak ere du bertsularia egiten.

Eskolatu guti gure bertsularietan: denak herriko seme ditugu, eta ainitzak herritarren maila apalenekoak: «Oilo gosea kantari» errana den bezala. Halaber bere barrenean hutsak edo goseak dituenak saminago botatzen du bere oihua. Badira bizkitartean etxeko-jaun zenbait ere gure bertsularietan. Eta badira beren jakitate laburra irakurtze zenbaitez osatu ahal dutenak. Holakoetan batzuek apez zenbait izan dituzte laguntzaile: Zaldubi, Adema, Beltça, Oxobi, Zerbitzari, Lafitte, Uharriet, Iratzeder apezak eta beste batzu, orobat berak ere doi batean behintzat bertsu-moldatzaile, izan dira bertsularien laguntzaile eta sustatzaile beroenetarik. Baina bada beste laguntzailerik ere.

Beste asko bertsularik, berak sortzez ausartagoak zirelaketz edo nik ez dakit, mundua kurritu izan dute, Ameriketaraino behintzat... Erran dezagun ere bizi inarrosi bat, eta batzuetan nahasia ere, bertsularitzarekin bat doala batzuen zortean: dela familiako auzietan, dela amodiotan, dela ere mugako edo herriko kaxketadunekin, asko gataskabidetan barna ibiltzen ikusten dugu maiz bertsularia. Hala-nola Otxaldek zuen Hazparneko presondegia estreinatu, hango bereko Xetre bertsulariaren arbera:

Hazparnen egin dute ganbara berria
 Bidarritik jin zauku estrainatzallia
 Gizon gazte kapable ontsa ikasia
 Orok maite dutena, bertsu emailia.

Azkenik, erran dezagun hitzaurre honetan ez dela errez lehengoetan bertsularia eta bertsu-idazlea bereztea. Idatzitakoak dira alabaina gelditu. Aldiz, hala-nola Matxin Irabola senpenter famatuak ez bait zekien ez irakurtzen ez idazten, ez da harritze-ko haren dohain ederraren ezaugarri guti gelditu bazaigu ere.

Goazen halere gure hiru probintzietan barna, nun zer kausitzen dugun.

Zuberoa

Zuberoa lehen hemen ere. *Beñat Mardo*, hemezortzigarren mendean, kantore huntzale agertzen da hiru kanturekin. Baina «Beñat Mardoren kantoria» deitzen dena bertsularien moldean agertzen da, Mardok eta *Museñak* elgarri errefera ematen dutela plazetan bezala. Mardo, Barkoxe-Basabilakoak desafio egiten dio bertsutan: «Ez dakika ni nizala bürüzagi hartako». Museñak aldiz beretik: «Basabilako lauentako nihau enük ahalke». Ondarrean, beren haundi-amets eta desafioak utzirik, bakea egiten dute bakoitza bere mailan egonez:

«Hobe diagü bai egonik hartü gabe banitate
Hi tallür hizan bezala ni zintzarri egile».

Moldeak erakusten du beraz Mardo eta Museña bertsulariak zirela, Ziberoko eta Iparraldeko haundienetarik berdin.

Zuberoak beste zenbait ere, fama haundikoak, ezagutu ditu geroztik. Haundiena, dudarik ez da. *Pierra Topet-Etxahun* (1786-1862). Hau bere kantoreei esker da beti ezagutuko, baina bertsularia ere zela ez da dudarik: Otxalderekin ez da ustegabeta-rik elgarretaratu Ahüxkiko uretan eta kantu famatu hartan; lehen ere elgar ikusia zuten plazetan. Eta Barkoxeko plazan ez zena gehiagokorik gabe barrika baten gainerat igan meza ondoan apezari bertsuen emateko! Gaineratekoan horrelako bizitza dorpe eta nahasiak ere bere heinean zenbat ez du lagundu horrelako gai harrigarriak berari ahorat ekarriz. Egia-erran ez da gaia nahikoa bertsulariarentzat.

Luis Ligueix Larrañekoa, Gamerat esposatua eta gazterik hila, gure mende honetako bertsularia genuen eta jite haundikoa. Gaia erran bait dugu, honek ez zuen gai bera Etxahunek bezala erabiliko, nahirik ere. Arras bestelakoa zen bera, ezta, goxoa eta leuntzailea, doinua beti zuzena eta ongi erabiltzen. Atseginekin jakin dugu bertsulari horren arrahur bat izan dela

iragan urteko «Bai Euskarari» kanpainaren lan batentzat sariztua. Ez da beraz hazia galdua.

Mende honen hasieran oraino kantatu du Zuberoan *Obitx* Sibasekoak, geroztikago oraino *Borthiri-Sala* Bordeleko larraintarrak, nahiz hau bertsutan baino trebeako zen kantore huntzeko. Azkenik, denek ezagutzen genuen *Pierre Bordaçare-Etxabun* Iurikoa, iragan urtean galdua. Honek ere azken urte hauetan laketago izan du bai bertsu idaztea eta bai pastoral huntzea baina asko urtez ikusi dugu bertsulari saioetan ere ibiltzen, beti poesia solas eta doinua ezpainenetan.

Baxenabarre

Baratze hedatuagoa dugu hemen... guk ez dakizkigunak bestalde. Mardoren denborakorik ez dugu haatik kausitu. *Narro* (edo *Gnarro*) Bidarraitarraren izena (etxearen izenetik) dugu noski zaharrena. Hura zen «Bidarraitarraren» kantua egin zuena: 1819 urtean. Gutiz barka baina kantu horrek erakusten du horren egileak bazekiela bertsutan eta osoki herrikoiak egiten zituela bertsularien molde sanoenean.

Xantxo mandozaina Baigorritik eta Bankarateko erreka horretan bizi izana da 19 garren mendearen lehen partean. Pikoa zorrotza omen zuen eta berdin gogorra ere. *Manex Apezena* aldiz Banka-Bildosteikoa zen baina ez zen bera hain bildotsa: hamar bat urte preso ere egona zen ohointza zerbaiten gatik. Bertsuak saltzen zituen eta horrela jakin dugu eta beste batzuekin segurtatu honetan ere ohidura hori bazela. Apezenak bere ilobaren kontra ere egin zituen bertsuak, honek saldu zuelakoan bere lan txarren ondotik.

Etxamendy-Borddel Luzaidarra hil zelako mendeburua ospatu berria dugu. Bertsulari haundia zen hau, hegoaldean baino ezagutuagoa Garazin, Luzaidek bere ixurgia alde horretara izanez. Iloba bertsu-idazle bat badauka Kalifornian, *Juan Cruz Arrossagaray* bere bertsuak beti handik igortzen dituena.

*Behorlegiko Zubi*at herriko karteroa zen, bertsulari ona, bazkari, eztei eta horrelakoetan ainitz galdutua. Inglaterrako Eduardo VII erregea Donibane Garazirat etorri zelarik, beste batekin izan zen Zubi at haren aintzinean kantatzeko. Bestalde, kantuak ere egin ditu.

Joanes Etcharren Irulegi-Agerreko nagusiaren anaia, oraingo nagusi zahararen osaba zen; gaztean Ameriketara ibilia beste

ainitz bezala. Euskaldun argi eta buru onekoa, bertsutan halaber, arrazoinka ezin garaitua baina mihi onekoa. Irulegi-Agrreran egon zen mutil gazte bat bertsularitzako dohaina zuena: *Larramendy*, Eiheralarre-Gohanetx izanen dena. Diote bigak ari-tzen zirela gogotik bertsutan arratsetan. Irakasle ona, ikaslea ere bai, bertsulari ederra atera zen bigarren hau, herriko besta, tobera-mustra eta denetara ainitz galdatua. Nork ez du ezagut-zen, hamar bertsutan, «Larramendiren Ordenua», bere bertsu-laritzako kezka eta kontseiluekin:

Zuzena beti laguntzeko nik badut aski borondate
Jaun errot batek hau erran zautan duela berrogoi urte
«Larramendi, zuk, libertimendu, karrus eta Santibate
Guzietatara joan behar duzu galdegiten bazaituzte
Galdegin eta errefusatuz hoben geihago zinuke».

Berdin sendimendu haundikoa eta jainkotiarra agertzen zai-ku *Peio Etxamendi* Ezterentzubiko «amerikano» lehenik eta ge-roago herriko auzapez egotua. Ondarrerat ez bait zen ibiltzeko on, badu asko idatzirik.

Izenak eman-eta utzi beharko dugu beste zenbait. Hala-nola *Fudent* Arnegitarra, Ortzaizko «*Amerikanoa*», *Larralde* Eihera-larrekoa eta ere *Lasarra*.

Otxalde bertsularia Bidarrain sortu zen 1814ean eta han berean hil zen 1897an, baina bitartean ainitz ibilirik eta ainitz bertsu eginik. Aiherran ilagintzan ikasirik eta han ezkondu-rik, mugazain edo guarda sartu zen, maiz herriz aldatu, ainitz haur sortu, azkenean Amerika Buenos-Airesetan ere ibili eta itzuli ondoan zahartu arte plazetan eta ferietan berriz kantatzen ibili. Zorionez kantu zenbait utzi dizkigu idatzirik baina egiazko ber-sularia *Otxalde*.

Bettiri Dibarrart Lapurdiko Jatsun sortua 1838an, Baigorri-n elizako xantre eta herriko zapatain geroago. Sotoko Oporra, Mi-xelengo zubia, *Itsua eta sastrea*, eta beste asko kantu ezagunen egilea dugu eta denbora berean plazetan bertsulari on ainitz arra-kastatua.

Azkenik Baxenabarren guk ezagutu edo ezagutzen ditugunak izenda ditzagula: horra *Meltxor* hegoaldetik etorria zena, *Zubi-koa-Ibarra* Bankako baztandarra, dena izpiritu eta zirto, *Manex Hiriar*t Ezterentzubitarrak eta *Xalbador* haundia zenuetan, azken honen obrak eta «*Odola*» beti mintzo bait dira oraino, bai eta ere *Jean B. Bide* bertsuzale eta egile ere zena. Bizietan, eta agian

luzaz, *Iriarte-Bersinanto* Bankakoa, saioetan ibilia, J. B. Irigaray Arrosakoa eta orain ikusten ditugunak: *Esponde*, *Mendiboure*, *Arrossagaray*, *Alkhat*, *Mixel Xalbador*... gerokoak geroko!

Lapurdi

Uztaritze, Sara, Senpere, Urruña eta Hazparne asko aipatuak dira Lapurdiko bertsularien sailean, baina ere Luhuso, Kanbo eta Ezpeleta.

Hazparnen hona *Larralde-Plumain* edo *Bordaxuri* izen eza-gutueta zaharrena, 1815eko «Galerianoren kantueri» esker. Ez dakigu beste gehiagorik horretaz. Baina hemeretzigarren mende horretan arrakasta haundia du Hazparnen bertsuak: bai bertsu idatziek eta bai bertsulari saioek, ezen badakigu besteak beste Otxalde bat hilabetean behin etortzen zela Bidarraitik Hazparneko merkaturat, eta ez zen nekazaria, beraz ez zuen merkatan aferarik. Eta bazen Hazparnen asko bertsulari eta kantu egile, gizon ala emazte.

Iribarnegaray-Xetre batekin zituen maiz Otxaldek hor afe-rak, bertsutan. Ez da ahantzia Xetre Hazparnen, ez eta haren kantuak ere. *Xetre* bigarren bat izan da egia-erran baina lehena aipatuagoa da. Beste hazpandarretan hona *Durruty-Xuberri* zela-laitarra. Eta *Katxo*, *Katxoteikoa* zelakotz. Eta *Petti*: hau «Kaiet Axeri» kantuaren egilea.

Baina emazteak ere izan direla bertsulari erran gabe ez gaitzke gera. Bat *Mari Argain* Kanbo-Urkodoikoa, gaztean espartin egile izana ofizioz eta gero nekazari egina ezkontzaz. Baina bertsularitza utzi bage halere. Ez zekien irakurtzen. Halere auzo baten laguntza esker bialdu izan ditu berak egin bertsuak sariketa batzuetara. Ezpeletan behin denei nagusitu zen gai honekin: «Senar-emazteak etxeko-etxeko». Mari Argainek bazuen lagun bat, Hazparnen sortua eta hura eskolan ibilia: *Aña Etchegoyhen*. Bi emazteak ibiltzen ziren ezkontza, bataio eta bestetan, ala buruz-buru ala gizon bertsulariei ihardetsiz. Azkenik, bada berrikiago Hazparnen emazte zirtolari-bertsulari bat izana, *Aña Etchegaray*, Debruatarretarik eta nehoren beldur ez zena.

Zirtolari eta holakoak arras maite bait dituzte Hazparnen, erran behar da holakoak asko izan direla hor, baina beharrea zenbait bertsu ere egiten zekitenak, Joanes *Urruña-Daguerre*, *Gaxte-Leon*, *Amespil-Patrun*, *Larramendy-Ebasun*, *Iriart-Iturrilo*,

Munonborda: azken bi hauek aritu ziren 1890eko toberetan zirtolari, bertsulariak zituztelarik Xetre eta Otxalde.

Halere Hazparne ez dugu *Jose Mendiague* nor zuten erran gabe uzten ahal. Hura ez dute beren herrian bertsutan aski prezatu ahal izan zeren Ameriketara joan bait zen, Montevideo-rat. Handik ditu Mendiaguek bertsu ezin ahantzizkoak bialdu, eta hemen denek kantatu dituzte.

Urruñan berriz hona *Jolimont de Haraneder* eta *Tipy-Elissalde* mugazaina, hau «kriolinak» eta «Dama gazte xarmant bat» kantuaren egilea. Saran *Vergez* bere garaian sari zenbait ereman dituena, eta *Capdeville* «Rotchild» deitua, gizon arrunta eta ausarta, *Agustin Etcheverry* zapataina, Ezpeletan *Xalbador* bat. Uztaritz-Arruntzan beste *Capdeville* bat *Kattabil* deitzen zutena, arras gizon goxoa eta ele onekoa, fina, «Jaun publikoa» erranez mintzo zena, 1950ean hila. Beste *Kaxo* bat hor ere; Kanbon al-diz *Erguy* ez aspaldi zendua.

Luhusoko zen berriz *Larralde-Panpale*, herriko arotza eta pilotaria; Lapurdi eta Baxenabarreko herri gehienetan ibili da kantatzen; Mattin Aheztarrak Saran zuen ezagutu eta bere lehen bertsuez atakatu ere! Eta nork ahantz Elizanburutarrak: ez gara hemen «Ikusten duzu goizean» kantuaren egileaz ari baina beste izen bereko batez *J. B. Elissanburu* eta beste *Leon* batez, bigak bertsulari iragan mendeen.

Senpereko *Matxin-Irabolak* maila berezia hartzen du. Gizon tipi bat zen baina ernea, zoragarritzko erreztasunaren jabe. 1955ean bigarren atera zen Donostian, Basarriren ondotik. Mugaz bestalderat ainitz galdatua zen. Balio zuen gasailan, xixtatua zelarik. Beste gisan fede haundiko gizona eta erlisionezko gaietan ongi ematen. Eta bazuen arreba bat, *Mari*, hau ez zen plazetan ibiltzen baina etxean anaiarekin aritzeko balio zuen. Azkenik, bego hemen *Eizmendi-Errexil* Errezildarra, izenak dioen bezala eta Urruñan bere bizia bururatua, familia haziz eta bertsu ainitz eginez eskuin eta ezker.

Xehetasun gehiagorentzat toki eskasez beharko dugu honetan gelditu. Azken gogoeta batzuekin halere. Bertsularitzak gure iparralde honetan harrera haundia izan duela iragan mende horretan ez da dudarik; Hazparneko Parachou jaunak erran digun bezala: «Ene haur denboran denak ari ziren bertsutan gutiaski, botoila bat arnoren aintzinean». Bestalde ikus ez zela Uztaritze, Sara edo Luhusoko bestarik bertsularirik gabe. Gero da ttipitzen hasi, eta bertsulariak gutitzen, 1940an, nahiz bazen orduan beste egitekorik, apalenean zen bertsularitzaz.

1945etik dira bertularitzaren mezulari on batzu xutitu: *Hermandorena*, *Manu de la Sota*, *Monzon*, *Lafitte*, eta horrelakoak. Horien lagun eta beren talenduaren jabe, etorri zaizkigu, hemen bizitzera edo saioetan bertulari batzu, *Meltxor*, *Zubikoa*, *Basarri*, *Errexil-Eizmendi*... eta, guziz, orduan izan du suertea gure lurrak sortzeko bi bertulari onenetakoak, *Mattin* Aheztarra eta *Xalbador* Urepeldarra, bai eta horiekin *Xanpun-Sein* Urruñarra, beste hazaldi baten sortzaileak.

Ea nor izanen diren hurrenaren sortzaileak!

E. L.

LOS BERTSULARIS EN EUSKADI NORTE LES BERTSULARIS EN EUZKADI NORD

Si bien no es fácil conocer con exactitud la vida del bertsolarismo en épocas alejadas de nosotros por falta de medios técnicos de transmisión, sí se sabe que los bertsolaris han ocupado un lugar preferente y destacado en la vida de nuestros pueblos, en sus fiestas, en sus ferias.

Ha habido pocos hombres de letras y de cultura entre los bertsolaris de Euskadi Norte, aunque haya habido varios que se han distinguido como mentores de la literatura popular y en concreto del bertsolarismo. Los bertsolaris, en cambio, han sido hijos del pueblo y frecuentemente de las categorías sociales más humildes.

Las tres provincias de Euskadi Norte han producido bertsolaris. Zuberoa es la primera de que tenemos noticia, ya en el siglo XVIII. Baxenabarre es sin lugar a dudas la que mayor número de bertsolaris ha dado.

Il n'est pas facile de connaître avec exactitude la vie du bertsolarisme à des époques lointaines à cause du manque de moyens techniques de transmission. Par contre l'on sait que les bertsolaris ont occupé une place de choix dans la vie de nos villages, dans les fêtes, dans les foires.

On trouve peu d'hommes cultivés parmi les bertsolaris d'Euzkadi nord. Cependant, plusieurs se sont distingués en tant que mentors de la littérature populaire et en particulier du bertsolarisme. Les bertsolaris, eux, sont issus du peuple, et le plus souvent des catégories sociales les plus humbles.

Il y a des bertsolaris dans les trois provinces d'Euzkadi nord. On les trouve, d'après les connaissances actuelles, en Soule, déjà au XVIIIème siècle, puis en Basse-Navarre, qui est, sans aucun doute, la province qui a donné le plus grand nombre de bertsolaris.